

Å oppdage et mesterverk – den russiske legen og forfatteren Leonid Tsyppkin

Sammendrag

Artikkelen presenterer et for de fleste helt ukjent skjønnlitterært forfatterskap, den russiske legen og forfatteren Leonid Tsyppkin (1926–82). Tsyppkin tilhører dem som ble oppdaget, og endog geniforklart, etter sin død. Han så aldri noe av sin egen skjønnlitteratur på trykk. Tsyppkin studerte medisin i Minsk i Hviterussland og livnærte seg senere som patolog i Moskva, hvor han tok to doktorgrader og hadde en stor vitenskapelig produksjon. Hans roman *Sommer i Baden-Baden* er jøden Tsyppkins kjærlighetserklæring til den antisemittiske Fjodor Dostojevskij. Hans eget liv kom til å bli sterkere og sterkere preget av den sovjetiske antisemittismen.

Finn Skårderud

finns@online.no

Avdeling for helse- og sosialfag
Høgskolen i Lillehammer
2626 Lillehammer

Leonid Tsyppkins roman bekrefter det vi verdsetter i litteraturen, i en prosa som dette er et sinn i stand til å hente nåde ut fra desperasjonen, sannhet fra løgner, og mest mirakuløst av alt, udødelighet fra en skrivebordsskuff.

Marie Arana i Washington Post (1)

Det finnes utallige beskrivelser av kunstneriske mesterverk som først oppdages etter opphavspersonens død. Slike beretninger kaster et romantisk og mytisk skjær over det kunstneriske arbeidet som for den avdøde kanskje først og fremst ble forbundet med hardt arbeid og indre nødvendighet. Et relativt nytt bidrag til mytologien om uoppdagede genier er den russiske legen og forfatteren Leonid Tsyppkin (1926–82). Tsyppkin delte således bakgrunn som både lege og forfatter med store russiske navn som Tsjekov (1860–1904) og Bulgakov (1891–1940). Men til forskjell fra dem fikk han ikke sett noe av sin egen skjønnlitteratur på trykk. Derimot hadde han en meget omfattende vitenskapelig produksjon som patolog.

Leonid Tsyppkins *Sommer i Baden-Baden*

(2, 3) ble først oppdaget i inneværende tiår, tjue år etter hans død. Boken er Tsyppkins hyllest i fiksjons form til sin litterære helt Dostojevskij. Det er en roman om den store forfatteren selv, om hans død, men ikke minst om da han i fire år levde det spille-syke livet i Europas kasinobyer; i det landskapet som Dostojevskij selv kalte Roulettenburg. Det er en roman om kjærlighet; kjærlighet i ekteskapet og kjærlighet til litteraturen.

Susan Sontag

Den renommerte amerikanske, jødiske essayisten og forfatteren Susan Sontag (1933–2004) må tilskrives mye av æren for Tsyppkins forsinkede anerkjennelse og suksess. Sontags virksomhet favner bredt, fra romaner, litteraturkritikk, samfunnsanalyse og film til radikal politisk aktivisme. Blant leger er hun ikke minst kjent for sine essays om at sykdom ikke bare er uttrykk for biologiske prosesser i mennesket, men at de i sine kulturelle kontekster også fungerer som metaforer for samtidens kjernekonflikter og dilemmaer. I det klassiske essayet *Illness as metaphor* (4) fra 1978 beskriver hun hvordan henholdsvis tuberkulose og kreft fungerer som metaforer for faser i det kapitalistiske samfunnet. Hun fulgte opp dette essayet med *AIDS and its metaphors* fra 1989 (5). Her utdyper hun sine refleksjoner om lidelser som metaforisk tematiserer de moderne samfunnenes kontrollsvikt.

Sontag (6) beskriver hvordan hun en dag rotet gjennom en kasse med lurvete utseende billigbøker utenfor en bokhandel i Charing Cross Road i London. Der kom hun over *Sommer i Baden-Baden* av Tsyppkin. Hun gikk hjem og leste, og ble forbløffet og grepet. Og hun beskriver denne underlige boken, som er en blanding av roman, essay og dokumentar, som «blant de vakreste, mest opphøyde og originale prestasjoner i et århundres fond av fiksjon og parafiksjon» (6, s. 5). Og hun bidro til en engelskspråklig nyutgave, hvor ikke minst hennes eget omfattende, begeistrede og meget informative forord, kombinert med hennes status som en fremragende og delvis kultpreget skribent, bidro til Tsyppkins gjennombrudd, først i Vesten og deretter i Russland. Og mange kritikere har senere, i likhet med Sontag selv, grepet til det krevende ordet «mesterverk».

Hvem var Tsyppkin?

De biografiske opplysningene her bygger hovedsakelig på Susan Sontags innledning

(6), samt på mine dialoger med Tsyppkins sønn Mikhail, som nå bor i California og har russisk sikkerhetspolitikk som sitt forskningsfelt (Tsyppkin, personlig meddelelse, 2008). Leonid Tsyppkin ble født i 1926 i Minsk, i dag hovedstaden i Hviterussland. Begge foreldrene var leger. Moren Vera var spesialist i lungemedisin, mens faren Boris var ortopedisk kirurg. Familien var jøder, og Stalins og Hitlers regimer bidro begge til at de mistet en rekke familiemedlemmer. Faren ble arrestert i begynnelsen av Stalins store terror i 1934. Bakgrunnen var den vanlige, med svært fantasifulle anklager om konspiratorisk virksomhet. Han ble sluppet fri etter inn gripen fra en innflytelsesrik venn. Under fengslingen hadde han forsøkt å begå selvmord ved å hoppe ned i et trapperom. Han kom hjem med brukket rygg, men uten lammelser, og han fortsatte sin kirurgiske praksis til sin død i 1961. To av farens søsken ble arrestert under terroren og omkom.

Byen Minsk falt en uke etter den tyske invasjonen i 1941. Boris Tsyppkins mor, enda en søster og nevøer ble myrdet i gettoen. Faren, moren og 15 år gamle Leonid greide å rømme fra Minsk og nazistenes jødeutrenskninger i 1941, takket være en takknemlig pasient av faren, som beordret et antall tønner sylteagurker fjernet fra en lastebil for å gi plass til legen og hans lille familie.

Sønnen Leonid søkte også legeyrket. Da krigen var over, vendte familien tilbake til Minsk, og Leonid fullførte sine medisinske studier der i 1947. Sønnen Mikhail forteller meg at farens drøm som medisinstudent var å bli psykiater. Men ledelsen for psykiatriseksjonen ved medisinerutdanningen i Minsk ønsket ikke jødiske kandidater. Men han forble svært interessert i psykiatri hele sitt liv. Under Stalins antisemittiske kampanjer, som fra slutten av 1940-årene krevde stadig flere ofre, måtte Leonid Tsyppkin som nyutdannet lege skjule seg blant personalet på et psykiatrisk sykehus ute på landet. Senere fikk han, hans kone og sønnen Mikhail tillatelse til å bosette seg i Moskva. Der fikk han en stilling som patolog ved det i Sovjetunionen renommerte Institut for poliomyelitt og viral hjernebetennelse. I sitt virke som patolog tok han etter hvert to doktorgrader. Den første omhandlet veksthastigheten i hjernetumorer som var blitt underkastet gjentatt kirurgi. Den andre doktorgraden, som han forsvarte i 1969, hadde tittelen «En studie i morfologi».

giske og biologiske egenskaper i cellekulturer av tryptisk vev». Han var med i gruppen som innførte doktor Albert Sabins polio-vaksine i Sovjetunionen, og publiserte nærmere hundre vitenskapelige artikler, blant annet om apenes biologi og patologi.

Leonid Tsyarkin arbeidet hardt og mye som patolog. Men sønnen forteller hvordan kveldene og helgene tilhørte skrivingen (6). Helt fra 20-årsalderen hadde han regelmessig skrevet både poesi og fiksjon. Han vurderte en stund å skifte fra medisin til litteraturstudier, og ofte drømte han om å bli forfatter på heltid. Sønnen beskriver hvordan Tsyarkin strevde. «Min far utnyttet enhver mulighet til å skrive, men skrivingen var vanskelig og smertefull. Han kjempet kvalfullt med hvert ord og korrigerste sine manuser i det uendelige.» (6, s. 9) Og når de var skrevet ferdig, forble de stort sett i skuffen. I Sovjetunionen hadde man på denne tiden en undergrunns-litteratur, samizdat, men Tsyarkin var sannsynligvis for engstelig for KGB og for å miste sitt arbeid. Susan Sontag lar seg begeistre av sin egen forestilling om hvordan han heroisk ikke skriver for et publikum, men for litteraturen selv; «uten håp eller utsikt til å bli utgitt – hvilken kraft i troen på litteraturen må ikke det innebære?» (6, s. 10).

Hans lesere var begrenset til konen, sønnen og et par av sønnens venner. Tsyarkin hadde ingen virkelige relasjoner i Moskvas litterære verden. I 1965 hadde han bedt om et møte med den systemkritiske forfatteren Andrej Sinjavskij (1925–97) for å vise frem noe av sin lyrikk, men Sinjavski ble arrestert rett før deres avtalte møte. De litterære vennene fantes ikke i levende live, men som avfotograferte forbilder på veggen over det lille arbeidsbordet hans. Der hang portrettene av poeten Marina Tsvetajeva (1892–1941) og Boris Pasternak (1890–1960). Tsyarkin leste ikke så mye utenlandsk litteratur. Men han erklærte at han elsket den tyske poeten Rainer Maria Rilke (1875–1926), delvis fordi Tsvetajeva og Pasternak hadde elsket Rilke. Og hans store lidenskap var Franz Kafka (1883–1924). Sontag våger å si at siden han i så begrenset grad likner på sine litterære forbilder, så var det slik at «den forbløffende Tsyarkin-setningen var ene og alene hans egen oppfinnelse» (6, s. 21).

Tsyarkin tok fatt på sitt eneste større litterære arbeid i 1977. Forut for skrivingen lå flere års forberedelser med arkiv-søk, lesning og egne fotoer av steder i Dostojevskijs fotspor i St. Petersburg. Sønnen Mikhail legger vekt på hvordan faren var meget grundig, nærmest pedantisk engstelig for ikke å være solid nok forankret i fakta. Tre år senere avsluttet han *Sommer i Baden-Baden*. På denne tiden ble familiens liv betydelig forverret. Sønnen Mikhail og svigerdatteren søkte om utreise til USA. Visaene ble innvilget. Men via KGB slo dette hardt tilbake på Tsyarkin og hans kone. De ønsket også selv visa, men i stedet opplevde de avslag og trakassering. De var

uheldig med timingen. Forholdet mellom Sovjet og USA ble samtidig betydelig forverret grunnet sovjeternes invasjon i Afghanistan. Tsyarkin ble med sine to doktorgrader degradert til en status som yngre vitenskapelig medhjelper, og lønnen ble redusert til en firedel. Han gikk til instituttet hver dag, men ble utelukket fra forskning i laboratoriet. Ingen av kollegene våget å samarbeide med ham av frykt for selv å bli rammet fordi de samarbeidet med et «uønsket element».

Da *Sommer i Baden-Baden* var ferdig i 1980, ble en kopi av manuskriptet smuglet til USA sammen med noen av den dedikerte amatørfotografen Tsyarkins fotoer av steder knyttet til Dostojevskijs liv. I løpet av noen marsdager i 1982 skjedde svært mye. Han fikk beskjed om at en ny visumsøknad om emigrasjon var avslått. Hans sjef informerte om at han ikke lenger fikk være på instituttet. Samme dag ringte sønnen Mikhail for å meddele at hans far endelig hadde fått noe publisert. Den russiske emigrantavisen *Novaja Gazeta* i New York hadde bestemt seg for å trykke *Sommer i Baden-Baden* i serieform. Én uke etter publikasjonen av første avsnitt, illustrert med noen av Tsyarkins fotografier, følte han seg uvel, la seg ned, ropte på sin kone – og døde, på sin 56-års fødselsdag. Da han døde, hadde han vært publisert skjønnlitterær forfatter i nøyaktig sju dager. Men han opplevde aldri selv å se en eneste side av sin litteratur på trykk.

To kortromaner

Da Susan Sontag løftet Leonid Tsyarkin frem fra anonymitet og glemsel gjennom den amerikanske nytgivelsen i 2001, førte dette igjen til utgivelse i Russland. I en enda nyere utgave fra 2005 (7) er det også inkludert to kortromaner, *Broen over Neroch* og *Noratakir*. Begge disse er selvbiografiske tekster. Mikhail Tsyarkin har skrevet innledningen og Susan Sontag står i denne utgaven for etterordet. Disse to tekstene er ennå ikke oversatt til engelsk eller et skandinavisk språk.

Broen over Neroch utspiller seg på tre forskjellige tidsplaner; tidlig i den annen verdenskrig, i 1961 og i tiden mens teksten blir skrevet tidlig i 1970-årene. Beretningen fra den første perioden legger vekt på familiens flukt fra det brennende Minsk i juni 1941. Jeggpersonen som er 15 år på denne tiden, innser for første gang i sitt liv hvor utsatt familien er fordi de er jøder. Flukten handler ikke bare om at de som andre må dra fordi tyskerne inntar byen, men simpelt hen for å kunne overleve. Denne opplevelsen av å være annerledes, som paria, forsterkes når han møter den russiske antisemitismen mens han lever i Ural under krigen. I bokens andre tidsrom er fortelleren bosatt i Moskva, men reiser tilbake til Minsk til sin døende far. «Og,» sier sønnen Mikhail Tsyarkin til meg, «jeg tror bare en lege kan gi en slik nær og detaljert beskri-

Leonid Tsyarkin (1926–82). Foto Mikhail Tsyarkin

velse av døden.» Det tredje tidsplanet, nåtidsperspektivet, fungerer som et bindeledd mellom de to første.

Noratakir finner sted i Armenias hovedstad Jerevan, hvor fortelleren og hans kone tilbringer sin ferie i oktober 1973. Krigen i Midtøsten er fortellingens politiske bakteppe. Forfatteren forsøker å identifisere seg med Israel, beskriver sin misunnelse overfor armenerne som har sitt eget land, skriver litterære flashbacks til Jesu korsfestelse, skildrer scener i nazistenes gasskamre og beretter om en konflikt med hotellresepsjonisten. Når han kommer hjem til Moskva, får han vite at hans sønn, det eneste barnet, har besluttet å gifte seg og emigrere fra Sovjetunionen.

Mikhail Tsyarkin forteller også at faren i 1960-årene skrev poesi, og ett av diktene hadde tittelen «Mitt yrke», og handler om å være patolog. Diktet handler om hvordan patologen mer enn mange andre ikke bare vet at døden er uunngåelig og at livet henger i en tynn tråd, men han kjenner også til hvordan livet helt detaljert, i form av patofysiologiske prosesser, henger i en slik tråd. Leonid Tsyarkin sammenliknet patologens humor med den man finner hos graverne hos Shakespeare.

Nyskapende prosa

Handlingen i *Sommer i Baden-Baden* foregår på to tidsplaner, dels i jegfortellerens nåtid, og dels sommeren 1867. Romanen beskriver to reiser. Jeggpersonen, Tsyarkins alibi, reiser i nåtid på pilegrimsreise vinterstid fra Moskva til St. Petersburg for å besøke Dostojevskij-museet. Parallelt i teksten drar Dostojevskij og hans 19 år gamle stenograf og nybakte kone til Europas kasinoer for å bli rike. Den største delen av romanen handler om spillgalskapen. Denne teksten er blitt kalt en «biografisk fantasi» hvor Tsyarkin bygger på biografisk stoff, særlig slik det er blitt overlevert av hustruen Anna selv i hennes biografiske

verk (8). Boken er ikke, slik som nobelprisvinner J.M. Coetzees *The master of Petersburg* (9), en relativt fri Dostojevskij-fantasi, men mer en viderediktning forankret i en rekke autentiske biografiske data. Sjangermessig beveger den seg således i det spennende grenslandet mellom fakta og fiksjon, mellom sakprosa og skjønnlitteratur. Tsyppkin fører oss tett på Dostojevskijs krevende og ustabile personlighet, kjærlighetsforholdet mellom ektefellene, hans epileptiske anfall og altså hans spillelagskap. Det er blitt til en meget suggererende vakker tekst om voldsomt og fortvilt begjær; etter kvinnen, rikdommen og spenningen. Tsyppkin viser oss ekteparet Dostjevskij som forsøker å redde sin kjærlighet til tross for de svik og løgner som det besatte livet ved ruletten forårsaker. Den magiske kulen knuser tillit.

Stilen og rytmen i romanen er særpreget. Den er bevegende, bokstavelig talt, med lange passasjer som flyter mykt mellom nåtid og fortid, mellom dagens togstur og fortidens anfektelser, mellom indre og ytre drama. Nærliggende adjektiver er: svimlende og hypnotiserende; eller rørende og usentimentalt. Lesningen gir assosiasjoner til å reise, så vel i minner, indre landskap, som gjennom Russland og Europa. Jeg kom til å tenke på et stilistisk slektskap med et annet forfatterskap: Den tysk-engelske forfatteren Winfred Georg Sebald (1944–2001), især slik han lykkes i sitt mesterverk *Austerlitz* (10, 11). Det er også en svimlende og utydelig tekst, som forsiktig nærmer seg dramatiske og vonde temaer, og som gjennom nettopp forsiktigheten evner å ta inn de store og vanskelige følelsene. Sebald er et eksempel på at det fortsatt er mulig å fornye litteraturen, med en ny form, med fiksjon, essay, erindringer og reiseskildring.

Elskovens metaforer

Tsyppkins stilistiske mesterskap kommer til uttrykk når han gjennom fascinerende og vakker kroppslig metaforikk skildrer erotikken. Ekteparet Dostjevskijs samleier er beskrevet som svømmeturer. Livet som gambler førte til en rekke konflikter og tretter mellom de to ektefellene. Tsyppkin skriver om hvordan Dostojevskij om nettene søkte forsoning hos Anna. Han vekker henne, omfavner henne og kysser henne, «og så begynte de å svømme – de svømte i store sveip, kastet samtidig hendene opp av vannet ... stadig lenger ut fra land, mot havets blå krumning...» (3, s. 38).

Tsyppkin anvender svømmemetaforen for parets fysiske kjærlighetsliv til å beskrive så vel kaving og åndenød som forent harmoni. Det er motstrømmer og anstrengelser, krevende farvann og dypt vann, og han er nær ved å drukne. Under elskoven kommer ikke Dostojevskij fri fra tankene om at Anna egentlig er fortvilt eller rasende på ham. «De svømte rytmisk pustende, snart senket de seg ned i vannet, snart støtet de fra og hevet seg lett opp av det for å trekke luft i lungene, og da det syntes som om turen ikke villa ha noen ende, og de hvert øyeblikk ville rive seg løs fra vannet og ikke flyte lenger, men sveve, liksom måker, i fri glideflukt over havet, kom han plutselig til å huske hennes leende ansikt – selvfølgelig lo hun av ham.» (3, s.77).

Men hun forsøker å hjelpe ham, «snart ved å svømme i forveien, se seg tilbake og invitere ham til å følge etter, snart ved å flyte borttil ham, helt nært, se ham i øynene og strekke ut armene til ham og nesten holde ham oppe, snart ved å dykke dypt ned i de grønne bølgene og prøve å skremme ham med forsvinningen sin – han fortsatte å drive av, ubønnhørlig og fort...» (3, s. 123).

Det jødiske

Sommer i Baden-Baden er også en roman om en annen komplisert kjærlighet. Tsyppkin svermer for Dostojevskij. Men ikke ulikt slik Dostojevskij selv strevde med sin kjærlighet til Gud, som med Ivan Karamasovs ord tillot barn å lide, strevde jøden Tsyppkin med sitt forhold til den sterkt antisemittiske Dostojevskij. Tsyppkin tilhørte dem som Dostojevskij foraktet.

Dette dilemmaet synliggjøres i deler av romanen. Og vi får et klart inntrykk av at i kjærligheten til stor litteratur tåler man også krenkelsene. Som jøde blir Tsyppkin brutalt tråkket på av Dostojevskij, men som leser blir den samme Tsyppkin løftet opp av forfatterens litterære virke.

I Russland er det en stor jødisk begeistring for Dostojevskij og hans arbeider. Med Tsyppkin som kasus finnes det åpenbart tilgivelse i den kunstneriske opplevelsen. Kunstens natur er ofte å rote til våre etablerte kategorier; å forvirre oss omkring de holdninger og forestillinger som synes opplagte.

Dostojevskij-museet

Fjodor Dostojevskijs aller siste hjem ved Høytorget i St. Petersburg er i dag et museum. Det er en slående kontrast mellom stemningen i disse rommene og Dostojevskijs stemninger. Dostojevskij er fortvilte, anfektelser, stormannsgalskap, plutselige utbrudd og uro. I museet er det derimot påfallende ro. Med en slik stillhet kjennes ikke dette som et museum over den sjelefebrile forfatteren, men over hans lik. Klokken ved skrivebordet er blitt stanset for alltid ved hans dødsøyeblikk, 20: 38.

Dostojevskijs død i denne leiligheten utgjør avslutningsscenen i romanen *Sommer i Baden-Baden*. Han vet at han skal dø. Om morgenen har hans kone Anna Grigorjevna kledd ham i hans beste dress. Hun tørker jevnlig vekk lungeblodet som renner fra hans munnviker. Rommene fylles av naboer, slektninger og venner, «og et knapt hørlig sukk av lettelse og dempet hvisking gikk langs rekkene av tilstedeværende, slik det hender i teateret etter kulminasjonen når avslutningen nærmer seg – de siste hjerteslagene ble konstatert av doktor Tsjerepin, som la stetoskopet sitt mot brystet til den døende og siden bevarte dette stetoskopet som et relikvie i sin familie...» (3, s. 214).

Da *Sommer i Baden-Baden* ble utgitt i Norge i 2006, krevde Dagbladets anmelder Cathrine Krøger begeistret at den skulle trykkes opp i titusenvis (12): «Legg stabler av den på bokhandlerdiskene og gi folk noe skikkelig å lese!»

Oppgitte interessekonflikter: Ingen

Litteratur

1. Arana M. Chance of a lifetime. «Summer in Baden-Baden» by Leonid Tsyppkin. Washington Post 13.1.2002.
2. Tsyppkin L. Summer in Baden-Baden. New York: New Directions Paperbook, 2001.
3. Tsyppkin L. Sommer i Baden-Baden. Oslo: Gyldendal, 2006.
4. Sontag S. Illness as metaphor. New York: Farrar, Strauss & Giroux, 1978.
5. Sontag S. AIDS and its metaphors. New York: Farrar, Strauss & Giroux, 1989.
6. Sontag S. Å elske Dostojevskij. I: Tsyppkin L. Sommer i Baden-Baden. Oslo: Gyldendal, 2006: 5–22.
7. Tsyppkin L. Leto v badene. Moskva: Novoe Literaturnoe Obozrenie, 2005.
8. Dostojevskaja A. Mitt liv med Dostojevskij. Stockholm: Natur och kultur, 1992.
9. Coetzee JM. The master of Petersburg. London: Vintage, 1999.
10. Sebald WG. Austerlitz. Oslo: Gyldendal, 2005.
11. Skårderud F. Andre reiser. Oslo: Aschehoug, 2004: 230–5.
12. Krøger C. Et mesterverk om Dostojevskij. En bortgjemt perle skrevet av skjebnetung forfatter. «Sommer i Baden-Baden» av Leonid Tsyppkin. Dagbladet 1.5.2006.

Manuskriptet ble mottatt 1.5. 2008 og godkjent 26.6. 2008. Medisinsk redaktør Anne Gitte Hertzberg.

Sommer i Baden-Baden ble utgitt på norsk i 2006